

FIGYELŐ

DR. KOVACSICS JÓZSEF (1919–2003)

A Demográfia Szerkesztősége megrendülve tudatja, hogy *Prof. Em. Dr. Kovacsics József* 2003. december 26-án, 84 éves korában elhunyt. Temetése 2004. január 20-án volt a Farkasréti temetőben, Budapesten. Az alábbiakban közöljük *Katona Tamás* és *Pukli Péter* a ravatalnál elhangzott gyászbeszédét.

KATONA TAMÁS GYÁSZBESZÉDE

Nehéz a szó, amikor búcsúzni kell. Különösen az, ha számomra nemcsak szakmai példakép *Kovacsics József* professzor, akinek ravatalánál állunk, hanem tanszékevezetőként elődöm is.

Messziről vezetett az útja a statisztikához, amelynek területén legalább akkora nyomot hagyott oktatóként és tudósként, akárcsak ősei a hazai történelemben. Nemes *Kovacsics Miklósról*, a török háborúk idején Magyarországra vándorolt család tagjáról a hazai írott források 1668-ban tesznek először említést. *Kovacsics Mihály* 1695-ben Tihany kapitánya. A család gyökerei Vas megyeiek, itt született *Kovacsics József* is, 84 évvel ezelőtt.

A gimnáziumban különösen kitűnt történelmi, földrajzi és természetrajzi ismereteivel, jó előadókészségével. Tanárai a jogi pályára irányították. 1940-ben iratkozott be az akkori Pázmány Péter Tudományegyetem Jogi Karára, 1946-ban avatták doktorrá. Két házasságban élt, az elsőből öt gyermeke született.

Pályáját a Központi Statisztikai Hivatalban kezdte, ahol a statisztikusi munkakörnek úgyszólván minden területén dolgozott. Volt iparstatisztikus, mezőgazdasági statisztikus, bányászati referens, helységnévtár-szerkesztő, a községi törzskönyvbizottság titkáráként az ország szinte valamennyi községének életviszonyaival megismerkedett.

Egész életére ható ösztönzést és ambíciót azonban mégsem ezeken a területeken, hanem a népességstatisztika, a város- és községstatisztika, valamint a közigazgatási statisztika művelése során kapott. Figyelmét a település- és a népességfejlődés összefüggései már az 1950-es években felkeltették. Ekkor jelent meg első jelentősebb tanulmánya *Közigazgatás és népesség* címmel a Statisztikai Szemlében, amellyel nagy feltűnést keltett és elismerést aratott. Részt vett az *Erdei Ferenc* és *Beér János* által vezetett tanyai tanács operatív bizottságának munkájában. A tanyán élők sorsa iránti érdeklődését ezek az évek alapozták meg. Sorra jelentek meg a településfejlődést és a népességfejlődést, a városiasodást, valamint a lakáskérdést elemző, újszerű és bátor tanulmányai.

1953-ban a Budapesti Műszaki Egyetem rektora meghívta a településstatisztika előadójának. Öt műegyetemi jegyzete, valamint a Statisztikai Kiadónál 1954-ben *Erdei Ferenc* ajánlásával megjelent *Város- és községstatisztika* című könyve jelzi ennek az időszaknak az eredményeit. A városi életnek úgyszólván minden, statisztikailag mérhető jelenségét vizsgálta, a földrajzi és települési viszonyoktól az infrastruktúráig. Szükség is volt ebben az időben arra, hogy a statisztikus rámutasson: kiépített víz- és csatornahálózat, szilárd burkolatú úthálózat és megfelelő intézmények nélkül nincsen város.

1954-ben a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárát országos szakkönyvtárrá fejlesztették, és vezetését *Kovacsics József*re, az akkori közigazgatás-statisztikai osztály vezetőjére bízta. Megreformálta az elavult szakrendszert, nagy statisztikusainkról bibliográfiák készültek, és a Közgazdaságtudományi Intézettel, valamint a Marx Károly Közgazdasági Egyetem könyvtárával együttműködve megindította a Közgazdasági Figyelő című periodikát. Mindez igen nagy hatással volt az áru- és pénzvviszonyoktól független, központi tervutasításos rendszerben a közigazdászok nézeteire.

Talán ezeknél a munkáknál is jelentősebbek *Kovacsics József* életében azok a történeti statisztikai kutatások, amelyeket ebben az időben a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában szervezett, s amelyek eredményei egyszerre a világ élvonalába helyezték a magyar történeti statisztikát. Angol, francia, belga tudósok érdeklődtek a magyar eredmények iránt. *Kovacsics József* munkatársaival megírta Magyarország történeti demográfiáját.

1957-ben a pécsi egyetem statisztikai tanszékének vezetője lett. Emellett már három tárgyat oktatott a Budapesti Műszaki Egyetemen: településstatisztikát, általános statisztikát és településdemográfiát. Mindegyik tárgynak elkészítette a tananyagát is. 1959-ben a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen hívták meg a statisztikai tanszék vezetésére.

Jellemző erre az időszakra jó barátjának és munkatársának, *Móricz Miklósnak* (Móricz Zsigmond testvérének) ez alkalommal hozzá intézett levele, amelyben így ír: „a régi rossz időben nem kellett részvénytulajdonosnak küldeni annak, akit egyetemi tanárrá kineveztek, ma az ember csak azon tűnődhetik el, hogy az egyenlőség – vagy az arra való törekvés – korszakában milyen nagy lehetőségei vannak az egyének kezelésének! Ami a főnöknek szabad, miért nem szabad neked, és ami tegnap szabad volt, miért tilos ma?”

Kovacsics József ekkor a statisztikai oktatás megreformálására fordította a legnagyobb figyelmet. Amint később sok keserűséggel megállapította, az irányító szervek hosszú ideig nem is ismerték fel azt a reformot, amit a korszerű jogi kari statisztikai oktatás terén létrehozott. A korábbi gazdaságstatisztikai vizsgálatok helyett ekkor az államigazgatási és igazságügyi statisztika kidolgozására helyezte a fő hangsúlyt. Az volt a véleménye, hogy a jogásznak is tudnia kell, hogyan interpretálhatók a statisztikusok által szolgáltatott adatok. Különösen fontosnak tartotta a jogász munkát segítő szakstatisztikák ismeretét. „Ezek nélkül nincs korszerű államigazgatás, korszerű igazságügyi munka” – vallotta.

Új általános statisztikai tankönyvet írt, amelyért nívódíjat kapott, majd megírta a közigazgatási statisztika tananyagát. A Közalkalmazottak Szakszervezetével, az Építészeti és Városfejlesztési Minisztériummal és a székesfehérvári városi tanáccsal közösen új kutatásokat szervezett. Ezek a közigazgatás napi problémáira, a bürokratikus vonások felderítésére és a munkaidő-kihasználás kérdéseire irányultak. Tanulmányozta az ügyintézés menetét; 2466 ügyiratot elemzett gépi feldolgozás és folyamatábrák, gráfok segítségével. A szaksajtó, a rádió és a napilapok terjedelmes cikkekben számoltak be erről az eredeti, és sok módszertani újdonsággal szolgáló kutatásról, amelynek eredményeként kidolgozta az egyes ügyfajták ügyintézési modelljeit is. Jól hasznosították a gyakorlatban annak a kutatásnak az eredményeit is, amely a tanács építészeti apparátus munkaterhelésének a felmérését és elemzését végezte el.

Kovacsics professzort az a kérdés foglalkoztatta, hogy a közigazgatás munkáját ne csak belülről, az apparátus dolgozóinak a szemüvegén keresztül tanulmányozza, hiszen a közigazgatás annyit ér, amennyit a teljesítményei érnek, ezeket pedig a legmegbízhatóbban a lakosság tudja értékelni. Így került sor ugyancsak Székesfehérvárról egy közvéleménykutatásra 1970-ben, amelyet reprezentatív módszerrel szervezett meg, a tanácsügyi körzetekből vett mintavétel útján. Közben folytatta történeti demográfiai kutatásait is. 1964-ben látott napvilágot következő munkája, Veszprém megye helytörténeti lexikona. Az 1970-es években Vas, Zala és Fejér megyére is kiterjesztette a kutatást, de ezek összefogását már a megyék levéltárait bízta.

Kovacsics professzor nagyon korán, már a 60-as évek végén, székesfehérvári kísérleteinek a tapasztalatai alapján hozzáfogott a szükséges számítógépek beszerzéséhez és az oktatási segédkönyvek megírásához, így 1986-ban megindulhatott a jogászok felkészítése a jogi informatikai ismeretekre. Eközben 1972-ben védte meg akadémiai doktori disszertációját *A tanácsi munka hatékonyságának mérése* címen, amely átdolgozott formában, 1980-ban jelent meg *Bevezetés az államigazgatási informatikába* címen.

Hetven évesen, amikor 30 éves oktatói jubileumát ünnepelte, a professzor így nyilatkozott: „Most lenne jó kezdeni! Most, amikor már számítógépes programok segítik a statisztikai oktatást, amikor ez a kevésbé szimpatikus tantárgy egyre fontosabb és népszerűbb, modern tárggyá lép elő. Nekem az úttörés munkája jutott: az, hogy az államtudományból még alig kilépett magyar jogi kari statisztikai oktatást a szaktudományok szolgálatában megreformálhattam, és bevezethettem a számítógépes oktatást.”

Sokféle területen alkotott maradandót: az általános statisztika, a történeti demográfia, a közigazgatási statisztika, a jogi informatika tudományában. A Nemzetközi Statisztikai Intézetbe 1969-ben választották be. Tagja volt a Párizsi Statisztikai Társaságnak, a francia nyelvet beszélő statisztikusok nemzetközi szövetségének. Hazai tagságait felsorolni is nehéz.

Figyelemre méltó vonása volt munkásságának a komplex szemléletmód. Akár a közigazgatást, akár a várost vagy a falut tanulmányozta, azt sohasem a szakstatisztikák kis optikájú lencséjén keresztül vizsgálta, hanem mindig sokrétűen, összefüggéseiben. Történeti demográfiai kutatásai, különösen pedig a népesség számára és összetételére vonatkozó kutatások maradandó módon őrzik majd nevét itthon és külföldön. Sokszor mondta panaszosan, hogy a néprajznak szép számmal vannak múzeumai, de magáról a népességről, arról, hogy kik voltunk, hányan voltunk, hogyan éltünk, demográfiai vonatkozásban a XIX. század előtti időkről alig tudunk valamint. Nagyrészt neki köszönhetjük, hogy a tudomány előbbre jutott e kérdések megvilágításában. A történeti statisztika forrásai és a Magyarország történeti demográfiája című kötetei alapvető forrásmunkákká lettek.

Kovacsics professzor olyan ember volt, aki a számok mögött az embert, az adatok mögött a társadalmi jelenséget kereste, és nagy visszhangot kiváltó szakmunkái bizonyítják: sikerrel. Egy magas színvonalú tudományos műhelyt, a szakmai igényesség követelményét hagyta ránk, amit továbbvinni és továbbadni kötelességemnek érzek.

PUKLI PÉTER GYÁSZBESZÉDE

Tisztelt Gyászoló Család!
Tisztelt Gyászoló Egybegyűltek!

Mérhetetlen megrendüléssel állunk itt, *Dr. Kovacsics József* professzor ravatalánál.

Szomorú, nem mindennapi tisztem, hogy a Központi Statisztikai Hivatal képviseletében, mely szervezethez az elhunyt élete számtalan szállal kötődött, megemlékezzek hivatalbeli pályafutásáról, megpróbáljam tolmácsolni e szervezet munkatársainak az eltávozotthoz fűződő érzéseit.

Rendkívüli kvalitásokkal bíró embert veszítettünk most el, akit szorgalma, munkabírása, szakmai felkészültsége, feddhetetlen erkölcsisége, életközeli, naprakész gondolkodása meszsze az átlagember fölé emelt.

Munkásságának áttekintése előtt fontosnak tartom megemlékezni arról, hogy az élete során betöltött hivatali pozícióiban is mindig megnyilvánult embersége, a vele együtt dolgozók iránti tisztelete és tisztessége, figyelmessége, közvetlensége.

Az elhunyt szerteágazó tevékenységének csak egy része zajlott a KSH színterén, de ottani munkássága számos esetben összefonódott más helyütt folytatott munkásságával is. Nem egyszerű tehát kiragadni e páratlan életút azon vonatkozásait, amelyekről mint hivatalbeli pályafutásáról igyekszem számot adni.

Életének több szakasza ide kötötte, s a hivatal büszkén mondhatja, hogy olyan fontos életszakaszok ezek, mint szakmai indulása és kibontakozása, valamint pályája végső szakasza, amikor egy, a tudományos világ által kiemelkedőként értékelt sorozatot alkotott.

1940-ben került a KSH-ba, ahol gyakornokként egymás után több osztály tevékenységével ismerkedett meg.

1942-ben kapta meg statisztikai tiszti kinevezését. A háború után a helységnévtárat szerkesztő csoportban találjuk, a Népszámlálást vezető *Thirring Lajos* beosztottjaként, kinek személyes példája életre szóló hatást gyakorolt rá.

Kovacsics József kiváló szervezőkézsége első alkalommal itt bontakozhatott ki: a csoportot Város- és községgazdálkodási osztállyá fejlesztette. A községi adattárak rendszerét kialakítva a korábbiakhoz képest új távlatot nyitott a települési statisztika előtt. Szerepe volt az 1950-es közigazgatási reform kidolgozásában. Az 1951-es helységnévtár összeállításáért kapta az első hivatalos elismerést.

Az 1954-es lakásfelvétel irányításával kivívta a szakma általános megbecsülését. Ez idő alatt tevékenyen részt vett a magyar településnevek hivatalos megállapításával foglalkozó Országos Községi Törzskönyvbizottság munkájában. Egyidejűleg bekapcsolódott a műegyetemi statisztika-oktatásba.

Jegyzetei mellett 1954-ben megjelent első szakkönyve „Város- és községstatisztika” címen.

Képességeire felfigyelve 1955-ben a KSH elnöke kinevezte a KSH Könyvtárának igazgatójává. Javaslatára alapján a könyvtár a hivatal egyik részlegéből önálló és országos szakkönyvtárrá szerveződött. E szervezet keretében létrehozta a Történeti Statisztikai Kutatócsoportot, s ezzel megvetette a számszerű adatokra támaszkodó, kvantitatív módszerű történelmekutatás hazai művelésének intézményesített alapjait. Megindította a „Történeti Statisztikai Közlemények” kiadványsorozatát.

Szerkesztésében jelentek meg 1957-ben „A történeti statisztika forrásai”, 1963-ban a Magyarország Történeti Demográfia című tanulmánykötetek.

1957-től a Pécsi Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán a Statisztikai Tanszék vezetését is elvállalta, majd 1959-től az ELTE Statisztikai Tanszékének lett tanszékvezetője. Az egyetemi oktatás irányába elkanyarodó pályája a munkahelyváltás mellett csak részben jelentett témaváltást, hisz a közigazgatás-szervezés és területi statisztika, a történeti statisztika és demográfia, illetve e területek tudományos szervezési vetülete a későbbiekben is tevékenységi körének része maradt.

1980-tól bekapcsolódott a Hivatal demográfiai szakfolyóiratának szerkesztőbizottsági munkájába.

Tagja lett az MTA Statisztikai Bizottságának, majd az MTA Demográfiai Bizottságának. Kezdeményezésére alakult meg annak Történeti Demográfiai Albizottsága, amely 1989-ben összeállította a magyarországi helységnév-, és közigazgatás-történeti lexikon tervét az ezeréves magyar helynévállomány mentése és megőrkítése érdekében. Az Albizottság az időközben nyugdíjba vonult *Kovácsics József*re bízta a főszerkesztői teendőket. A KSH biztosított helyet a szerkesztőbizottságnak, így a Professzor úr 1992-től újra a KSH-ban dolgozott. A 19 megye településeit bemutató lexikon-sorozat minden további ez irányú kutatásnál alapvető kézikönyvként használható.

Munkásságának utolsó egy évtizedében tovább gazdagította a hivatalos statisztika eredményeit. Tudományszervezői kvalitását konferenciák és azokhoz kapcsolódó tanulmánykötetek létrehozásával kamatoztatta. Így 1992-ben a Nemzetiségi Statisztikai Konferencián hazánk és a szomszédos államok vezető statisztikusait hozta össze. Részt vett az ELTE és a KSH közös gondozásában készült Demográfia tankönyv megírásában is. Nagyszerű eredmények a Város és környéke sorozat részeként a Keszthely és környékével, illetve Szentgottárd és környékével foglalkozó lexikonok és a Baranya megyei népességtörténeti lexikon is. A munkásságának elismeréséül kapott kitüntetések közül az MTA-tól kapott Eötvös József koszorú mellett hadd említsem a Hivatal által adományozott Fényes Elek érmet és Keleti Károly érmet.

Összegezve e páratlanul sokoldalú életút sajátosságát, találón jellemzi azt a nyolcvanadik születésnapját köszöntő kötet címe: „Alkotás a társadalomtudományok határán.”

Nyáron még életereje és szellemi teljesítőképesége teljében a magyar falupusztulás ellenében újabb vállalkozásnak vetette meg alapjait és tervezte annak jövőjét. De egészségi állapota tragikus és hirtelen változása kivette kezéből sorsa irányítását, amit Ő, szeretett szülőföldje szavajárásával élve „vasi emberként” méltósággal viselt.

Kívánom, adjon némi vigaszt a végső búcsú során az a gondolat, hogy mindaz, amit *Dr. Kovácsics József* professzor úr alkotott, maradandó, mások gondolkodását és munkásságát megtermékenyítő, örök érték, s mint ilyen, halhatatlan.

Engedjék meg, hogy búcsúzzak tehát a sokunk által szeretve tisztelt, a hivatalban mindenki által „*Professzor úr*”-ként szólított munkatársunktól mindnyájunk nevében.

Nyugodjék békében.

NEGYVEN ÉVES A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
A 2003. október 14. és 18. közötti rendezvénysorozaton
elhangzott üdvözlő beszédek

SZEKERES IMRE
a Népesedési Kormánybizottság titkára

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Köszöntöm a konferencia valamennyi résztvevőjét abból az ünnepi alkalomból, hogy 40 éve a Központi Statisztikai Hivatal lerakta az alapjait a Népeségtudományi Kutatóintézetnek. (Demographic Research Institute) Egy emberöltő alatt, a Központi Statisztikai Hivatal kis kutató csoportja, Magyarország egyetlen és vitathatatlanul nagy tekintélyű demográfiai kutató centrumává vált. Diszciplináris felelőssége van a népeségtudomány fejlesztésében, a magyarországi népességi jellemzők vizsgálatában.

A Kormányzat jól ismeri a kutatóintézet munkáit, mert a kormányzati tervezés számára itt készülnek a demográfiai számítások. Olyan horderejű programok, mint a nyugdíjrendszer reformja, az uniós csatlakozást előkészítő Nemzeti Fejlesztési Terv, nem készülhetnek a Népeségtudományi Kutatóintézet közreműködése nélkül.

Részemről a kapcsolat ezekben a hónapokban szinte mindennapos, mert hosszú távú népesedési program kialakítására vállalkoztunk.

A nemzeti közép kormánya azt tűzte ki célul, hogy vezesse és támogassa a munkát, amely feltárja a népességsökkenés okait, ütemét és olyan javaslatokat dolgoz ki, melyek képesek megállítani ezeket a negatív folyamatokat.

A konferencián a fő kérdés a népesedés és a család. A nemzetközi tudományos-szakmai szervezetek vezető munkatársai adnak áttekintést a népesedés globális, európai és regionális trendjeiről, valamint az általuk képviselt szervezetek politikai ajánlásairól és tapasztalatairól. Ezeket kíváncsian várom magam is.

A népesedési folyamatok valójában a privátszféra történéseinek összességéből állnak össze. A magánélet legintimebb kérdéseiről van szó, ha születésről, azaz gyermekvállalásról beszélünk, ha életmódról, azaz az életkörülmények megválasztásáról beszélünk és akkor is ha azt elemezzük, hogy ki mikor és miért kel útra azért, hogy új hazát válasszon. Ezek azok a kérdések, amelyekbe a politikának *nincs és nem is lehet közvetlen beleszólása*.

Mi akkor ennek az indirekt politikának a feladata?

Egyrészt olyan társadalmi környezetet és közhangulatot kell teremteni, amelyben az emberek félelmek és szorongások nélkül vállalkozhatnak és élhetik a saját életüket. Másrészt olyan világot szeretnénk, ahol nem kell félni az élet természetes dolgaitól. Nem kockázat, ha az ember gyerekekre vágyik és gyereke lesz, vagy éppen később megöregszik...

A társadalmi folyamatok általában, de a népesedési folyamatok különösen – elég lassú, hosszabb távon ható folyamatok, éppen ezért kizárólag következetesen lehet érvényt szerezni a kormányzati munkában a népesedéspolitikai prioritások érvényesítésének.

A népesedési folyamatok legfontosabb tényezői:

- **A halálózási arányok alakulása,**
- **A külső és belső vándorlás hatásai, „egyenlegei”**
- **A születési arányok alakulása**

Magyarország népesedési mutatóit kedvezőtlennek kell minősítenünk, de rögtön hozzá kell tennünk azt, hogy a jelenkori magyar adatok, és azok dinamikus változásai nem mutat-

nak eltérést Európa népesedési tendenciájától. Így, a magyar születési arányok is Európa középmezőnyébe tartoznak. Sajátos magyar probléma azonban az, hogy a kedvezőtlen folyamatok nálunk viszonylag régebben kezdődtek, mint más országokban.

Az *EU csatlakozás* közvetlenül semmilyen direktívát, kényszert nem jelent számunkra a népesedést befolyásoló politikák alakításában – viszont esélyt és lehetőséget ad arra, hogy a „nyílt koordináció” eszközeivel tanulhassunk és átvehessük a leggyümölcsözőbb nemzeti gyakorlatokat.

Az *öregedésről* való gondolkodásainkat alapjaiban kellene felülvizsgálnunk: a 45–50 éves ember nem öreg, és ezért nagyon nem jó, ha mégis nyugdíjas lesz belőle. És az idősebbek sem olyan öregek, akikről, kizárólag, mint magatehetetlen „eltartottakról” kelljen gondoskodnunk. A mai idősebb generációk szellemileg frissek, sok szempontból sokkal egészségesebbek, mint a korábbi idős generációk. Leginkább azzal tesszük beteggé és eltartottként leértékelte őket – hogy nem hagyjuk az aktivitásaikat kiélni.

Az az idősebb ember, aki érzi és megéli, hogy tud tenni önmagáért és másokért, aki aktívabb életet élhet a munkaerőpiacokon, a civil életben, az unokák nevelésében – az egészségesebb, tovább él, és a társadalom számára is hasznosan járul hozzá közös dolgainkhoz.

Az egyik legsúlyosabb demográfiai probléma, hogy a magyar emberek és az adatokat tekintve leginkább a középkorú férfiak indokolatlanul korán halnak meg. Meg kell jegyezni, hogy a magyar népesedési tényezők közül a halálozás az, mely kedvező irányzatú lett 1994 óta. Aki ma megéli a nyugdíjba vonulást – annak igen jó életesélyei vannak arra, hogy európai léptékkal mérve is tisztes életkort éljen meg. Itt a politika elsődleges feladata az *egészségkockázatok csökkentése*, az egészséges, jó minőségű életvégek meghosszabbítása.

Az egészséges életmód és az egészségtudatos életforma rutinjait és technikáit a fiatalabb korosztályoknak kell elsajátítaniuk.

Az elmúlt tíz évben százéves *vándorlási tendencia* fordult meg Magyarországon: többen választották Magyarországot új hazának, mint ahányan elhagyták az országot. E folyamatok a csatlakozással várhatóan erősödni fognak: akár az Unió tagországaiból, akár kívülről még többen fogják úgy találni, hogy Magyarország „egy jó hely”. Számítanunk kell továbbá arra, hogy több magyar állampolgár fog szabadon mozogni az Unió határain belül. Ezzel kapcsolatosan az a politikai prioritás, hogy a kifelé történő mozgások ne legyenek véglegesek, a külföldön megszerzett tudások, jártasságok, képességek kamatoztatására itthon is teret kell biztosítani.

Kényes kérdés a *határon túli magyarok bevándorlása*. A Kormány álláspontja egyértelmű és világos: bármennyire is „könnyű” a határon túlról érkező magyarok társadalmi integrációja, nem kívánjuk idecsábítani a kisebbségi magyarság fiatalabb, tettekre készebb, aktív képviselőit – és ezzel nem kívánjuk végérvényesen és visszafordíthatatlanul lehetetlenné tenni a határon túli magyar közösségek létét. Mindenek előtt a határon túl szeretnénk támogatni a kisebbségi közösségeket abban, hogy megőrizhessék kisebbségi létüket, egyszerűen legyenek képesek ellátni a „híd” szerepét Magyarország és a határon túli többségi társadalmak között.

Mindezzel együtt, átéljük azt a felelősségünket, hogy, ha valaki úgy érzi, hogy nincsen maradása a lakóhelyén – akkor be fogjuk fogadni őket.

A *gyermekvállalást* bátorító politika meghatározása igen kényes feladat. Bár tartózkodunk a magánszférába való beavatkozástól, vannak közös politikai felelősségeink azért, hogy legyen jó gyerekek lenni, és legyen minden gyerekek esélye sikeresen felnevelkedni.

Támogatást kell adni azért, hogy a munkakarrier és a családi ambíciók közötti harmóniát ne csak a karrier felmondása árán lehessen megteremteni.

Az, hogy felnőtt emberek, párok vállalnak-e (több) gyereket, hogy a nők akarnak-e (több) gyereket szülni, mindenek előtt azon múlik, hogy ők miképpen ítélik meg annak esélyét és lehetőségét, hogy a megszületendő gyermeket, gyermekeket tisztességesen fel

tudják-e nevelni. Politikai eszközök közül csak azzal lehet kedvezőbb születési arányok elérését szolgálni, ha bizonyossággá válik az, hogy a gyermekek vállalása és felnevelése nem jelent társadalmi hátrányt, ha a gyermekeket valóban tisztességesen, jólétben lehet felnevelni.

Általános tendencia Európában, hogy a népesedési folyamatok ott alakulnak kedvezően, ahol magas a női foglalkoztatás, ahol erősek a nők szülés utáni munkaerőpiaci visszatérését támogató jogok és intézmények, ahol erős a női egyenjogúság. Azokban az országokban romlanak a demográfiai mutatók, ahol alacsony a női foglalkoztatás, ahol alacsony színvonalúak a gyermekintézmények, és más közösségi támogatással működő gondozási intézmények.

Mindezek a kritériumok szoros összefüggésben állnak a szomorú fejleménnyel, hogy az átalakuló Magyarországon a gyermekek aránya folyamatosan nő a legszegényebbek körében, így a mély szegénység egyre inkább a gyerekek szegénysége. A gyerek-barát társadalmi közeg erősítésének széles körű eszközeivel csökkenteni szükséges azokat a félelmeket, amelyek társadalmi kockázatokat, lecsúszási és kirekesztődési veszélyeket tulajdonítanak a gyermekvállalás következményeinek.

Egy hónappal ezelőtt a kormány népesedési programjának előkészítésére konferenciát szerveztünk „Válaszúton” címmel. Ott találkoztam a mai konferencia több neves előadójával. Ezt az eseményt a szakmai tanácskozás folytatásának tekintem.

Az ott elhangzottak megerősítették korábbi véleményemet abban, hogy a szegénység és társadalmi kirekesztettség kockázatainak csökkentése talán a legfontosabb népesedéspolitikai feladat.

Egy olyan országban, ahol magasak a margón kívülre és a normális szintek alá kerülésének kockázatai, ahol e kockázatok különös súllyal veszélyeztetik a gyerekeket – ott az emberek szorongásokkal és félelmekkel vállalnak gyermekeket, ott félelmek és szorongások között élnek le életüket, és ebbe könnyen bele is lehet halni.

A ma kezdődő konferencia a *népesedés család* összefüggéseivel vizsgálja a demográfiai folyamatok jellegzetességeit.

Minden kutatási eredmény azt mutatja, hogy a magyar emberek, az itt élő fiatalok szeretik a gyerekeket, szeretnék gyermekeket vállalni, több gyermeket vállalni annál, mint amennyi megszületik. Ha a legfontosabb népesedéspolitikai feladatunkat akarnám összefoglalni, akkor azt mondhatnám, hogy olyan társadalmi és gazdasági atmoszférát kell teremtenünk, amelyben az emberek félelmek és szorongások nélkül tehetik azt, amit szeretnének. Biznunk kell magunkban és egymásban: nem akarunk ártani sem magunknak, sem egymásnak. Az egymás tiszteletére és megbecsülésére, az egymásba vetett bizalomra kell építenünk azt a jövőt, amelyet szeretünk a modern, fejlődő Európai Magyar Köztársaság címszávaival összefoglalni. Népesedéspolitikát nem tudunk egymás ellen művelni, érvényre juttatni. Csak együtt, mindannyian, a Köztársaság valamennyi polgára.

Ezeket a szerteágazó célokat úgy foglalhatjuk össze, hogy ha Magyarország az emberek boldogulásához nagyobb esélyeket teremtő, nagyobb jólétben élő társadalommá – gyerek és öreg, férfi és nő számára – élhetőbb országgá tehető, akkor ez lehet a legbiztonságosabb útja a harmonikus, fenntartható népesedési fejlődésnek is...

Köszönöm megtisztelő figyelmüket és jó munkát kívánok az elkövetkező két napra!

NEGYVEN ÉVES A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
A 2003. október 14. és 18. közötti rendezvénysorozaton
elhangzott üdvözlő beszédek

SPÉDER ZSOLT
a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatója

Tisztelt Elnök Urak, tisztelt Munkatársak a Népeségtudományi Kutatóintézetből, Kollégák a KSH-ból, az egyetemekről és más intézményekből, kedves Barátaim!

Minden évforduló arra csábít, hogy egy pillanatra megálljunk, visszatekintsünk a múltra, végiggondoljuk, hogy milyen utat tettünk meg, hol állunk most, milyen körülmények között élünk, működünk, és merre szeretnénk a jövőben tartani. Így van ez egy tudományos intézet esetében is, csak a vonatkoztatási rendszer más: ennek környezetét ugyanis a tudomány hazai és nemzetközi fejlődési trendjei, külső és belső nyilvánossága, a felé irányuló közéleti figyelem, intézményi kötöttségei és lehetőségei alkotják. Mint a megemlékezések általában, remélhetőleg a miénk is ünnepélyes, szubjektív és ezért szelektív lesz. Az ember szereti a jót felemlíteni, arról beszélni, ami értékes, megőrzendő, továbbviendő, és szívesen hallgat a nehézségekről, gondokról. A hiányosságainkról, hibáinkról éppen elég szó esik a hétköznapiakon. Most, az évfordulós népeségtudományi hét megnyitása során én sem teszek másképpen: válogatni fogok, csak egy-egy összefüggést, számomra értékes eseményt emelek majd ki. Kritikusainknak engedem át, hogy feltárják – ha vannak – mulasztásainkat, tévutainkat.

Szociológusként megtanultam, hogy az ember nem légüres térben él, dolgozik és dönt, és az intézményfejlődést sem nem lehet kiragadni a társadalmi környezetből. Természetesnek tartom tehát, hogy már intézetünk genezisést is az akkor érvényes társadalompolitikai konstellációhoz kösssem. A Népeségtudományi Kutatóintézet (NKI) nem jöhetett volna létre olyan időszakban, amikor a népesség fejlődése, összetétele megfelel annak, amit kívánatosnak tartunk. Az ezzel kapcsolatos anomáliákat korábban is vizsgálták Magyarországon – elég emlékeztetni a népi írók egykézzel foglalkozó írásaira. Ám a mi intézményünk alapítása 1962–63-ra datálódik, arra az időre, amikor a hazai terménység, a gyermekvállalási hajlandóság a háború utáni „baby boom”-ot követően európai viszonylatban a legalacsonyabbá válik, amikor erről a jelenségről Magyarországon addig elképzelhetetlenül széleskörű nemzetközi tudományos konferenciát tartottak nyugati és keleti szakemberek részvételével, amikor a hazai közéletben egyre többen hívták fel a figyelmet az alacsony gyermekszám hosszú távon káros következményeire. Hála a KSH akkori vezetésének, ha jól tudom *Péter Györgynek* és *Szabady Egonnak*, hogy az intézet létrejött, először kutató csoportként, de már akkor saját forrásokkal, majd 1968-ban önálló költségvetéssel rendelkező intézetként. Az NKI, mert mindmáig így ismerik a szakmában, magára vállalta a népeségtudomány elméleti és módszertani kérdéseinek kutatását a társadalomtudományok által támasztott igények kielégítését, feladatának tekintette, hogy részt vegyen a demográfia ismeretkörének oktatásában, segítséget nyújtson az államigazgatásban felmerülő problémák megoldásában. Az intézet tehát elhelyezte magát mind a tudományos diszciplináris hálóban, mind pedig a tudományos-társadalompolitikai térben. Ha végiglapozzuk az első öt év tevékenységéről készült jelentést, látjuk, hogy a kutatások kilenc nagy témakörbe rendeződtek, ezen belül/túl számtalan altémát érintettek. Az akkor és ma hagyományosnak tekintett tárgy, a termékenység és a halandóság mellett vizsgálatok folytak az alkoholizmusról, az öngyilkosságról és a társadalmi rétegződésről is. A statisztikák szerint 1968-ban 37-en dolgoztak nálunk, 21 főfoglalkozású munkatárs, 11 kutató, 4 közülük nő.

Egy tudományos intézet továbbéléséhez nem elengedhetetlen, de igen hasznos, ha a vizsgált témákat közérdeklődés övezi. Nemcsak arról van szó, hogy a kutatás finanszírozása így könnyebben indokolható, hanem arról a jobbító szándékról is, amely minden szakemberben – de a társadalomtudósban talán fokozottan is – benne él. A demográfiai problémák iránti figyelem ugyan hullámzó volt az elmúlt 40 évben, de a magyar népességfejlődés olyan jelenségeket és irányzatokat produkált, amelyek rendre kiváltották a társadalom érdeklődését. Az alacsony gyermekszám kérdésköre folyamatosan napirenden volt és van, de a halandóság javuló trendjének megtörése, az öngyilkosság világviszonylatban kiugró arányszáma, a középkorúak magas halandósága – mindez, egy-egy nyugalmasabb időszak után gyakran állította a figyelem középpontjába a demográfiát, és így közvetetten az intézet munkáját is.

A közelmúlt és a jelen az NKI szempontjából olyan időszaknak tekinthető, amikor újra sürgető igény támadt a demográfiai kutatások eredményei iránt. Érthető, hiszen mindnyájunkat érint a gyermekvállalási kedv radikális visszaesése, a házasságkötések számának zuhanása, az élettársi kapcsolatok terjedése. A házasságon kívüli szülések már közel egyharmados részaránya, a halandósági viszonyok kezdeti javulása után a folyamat megrekedése, a demográfiai tényezők erősödő befolyása a társadalmilag kritikus helyzetek létrejöttében (gondoljunk csak a gyerekszegénységre, a válások következményeire stb.). Sorolhatnánk tovább az értelmezésre váró kérdéseket, mert még nem beszéltünk a migrációról és esetleges felerősödéséről az európai uniós csatlakozás után, a magyar nemzetiségűeknek a rendszerváltást követő bevándorlásról és így tovább.

E demográfiai folyamatok nem egyediek, szinte minden közép-kelet-európai országban szinkronban mennek végbe. Nyugat-Európában pedig – legalábbis részben – már az 1970-es évektől jelen voltak, ott viszont a hosszú ideig közös irányzat bomlik ma számtalan széttartó trendre. Nem nyugtathatjuk tehát magunkat azzal, hogy a felsorolt problémákat nem érdemes vizsgálni, hiszen minden európai ország ugyanazt az utat járja végig. Fel kell tárnunk az általános és az egyedi, az európai és az országspecifikus összefüggéseket.

Némi ironiával azt mondhatjuk tehát, hogy a jelen viszonyai semmivel sem kedvezőtlenebbek működésünk, fennmaradásunk szempontjából, mint az az időszak, amikor az intézet megalakult. A társadalom számtalan olyan problémával szembesül, amelynek értelmezése, megértése és megértetése a népeségtudománynak (is) feladata.

Természetesen a múltat és a jelent megkülönböztető jegyek is számosak. Sok-sok ok miatt a demográfiai folyamatok ma mintha nagyobb variabilitást mutatnának, mintha jobban beágyazódnának a társadalmi környezetünkbe, mintha a népeségtudomány sokkal inkább „rá lenne utalva” a társtudományokra, a szociológiára, a közgazdaságtanra, jogra, pszichológiára. Akik részt vettek Varsóban az európai népeségtudományi konferencián vagy az amerikai népeségtudományi egyesület valamelyik tanácskozásán, tapasztalhatták, hogy se szeri, se száma azoknak a kutatásoknak, amelyekhez elengedhetetlen a társadalomtudományokban felhalmozott ismeretek naprakész követése. Ezt tapasztaljuk abban a konzorciumi munkában, a „Gender and Generation” programban is, amelyet hét európai intézmény, a genfi UN/ECE PAU, a párizsi INED, a hágai NIDI, a rostocki Max Planck Institut, a londoni London School of Economics, a római La Sapienza egyetem és a KSH, illetve a Népeségtudományi Kutatóintézet részvételével folyik immár négy éve. Célja az egész Európára kiterjedő olyan nagy követéses vizsgálat megszervezése és lebonyolítása, amelynek eredményeként alaposabb és pontosabb választ kaphatunk napjaink demográfiai kulcskérdéseire.

Az intézet az elmúlt időszakban jelentős energiát fektetett az 1990-es években felbukkanó és terjedő demográfiai jelenségek feltárására és megértésére, hogy ezzel segítse a közélet szereplőit az eligazodásban, a politikai döntéshozókat pedig az alternatívák mérlegelésében. A sokat idézett „Életünk fordulópontjai” c. vizsgálat mellett – amely a már említett „Gender and Generation” megnevezésű kutatás része, és amelynek második hullámát 2004-ben veszszük programba – 2000-ben felvettelt készítettünk a népesedési politika elfogadottságáról,

2001-ben a bevándorlók megítéléséről, majd pedig útjára indítottuk a bevándorlók jellegzetességeit feltáró vizsgálatunkat. A válasz a tárgya annak a kutatásnak, amelynek terepmunkálatai már befejeződtek. A hagyományos demográfiai eszköztár alkalmazása sem szorult háttérbe: a területi dimenzióban mozgó vizsgálataink kistérségekre lebontva mutatják meg a népesség összetételét, határozzák meg az alapvető demográfiai indikátorokat, becsülik előre a térség népességének fejlődését. Szerveztünk az intézetben módszertani továbbképzést, és részt vettünk, részt veszünk a népesedési kormánybizottság által koordinált, a jövő népesedési politikáját megalapozó munkálatokban.

A most folyó kutatások lajstromozása majdhogynem szükségtelenné teszi, hogy terveinkről külön is szó essék. Csupán futó programjaink lelkiismeretes végbevitelére évek eleendő munkát és feladatot ad az intézet tagjainak és annak a tágabb szakmai-tudományos körnek, amely részese ezeknek. A jelenlévők ebből remélhetőleg nem arra következtetnek, hogy kisigényűek vagyunk, talán elhiszik, hogy elfoglaltságunk máris hosszú időre biztosítva van. Mint ahogy azt is, hogy a jövőben indítandó munkák sikerének előfeltétele e közel-múltban kezdett programok sikeres lezárása. Természetesen mindeközben nem dugjuk a fejünket a homokba, hiszen tagjai vagyunk azoknak a hazai és nemzetközi hálózatoknak, amelyek már most a jövő kutatási témáin gondolkodnak.

Indulóban hivatkoztam a visszaemlékezések eredendően egyoldalú és bizonyos értelemben igazságtalan voltára. Számolok azzal, hogy mások esetleg mást emelnének ki az intézet múltjából, de jelenéből is. Nem volt szándékomban elhanyagolni azokat a munkatársaimat, akik tevékenységéről kevesebbet szoltam. Azonban e hét programját közösen úgy szerveztük meg, hogy képet adjunk arról a széles tematikus spektrumról, ami a Népeségtudományi Kutatóintézetet ma jellemzi. Ehhez kértük a velünk aktív kapcsolatban álló társintézmények együttműködését. Itt meg is köszönöm, hogy elfogadták a meghívásunkat. Ahogy a meghívóból látható, a magyar nyelvű program gerincét a kerekasztal-beszélgetések képezik, de sor kerül műhelyvitákra és a népesség-előrebecsléssel foglalkozó bemutatóra is. A pénteken és szombaton folytatódó ülészak munkanyelve az angol lesz. Nagyön örülünk annak, hogy ekkor Európa az USA vezető népességtudományi intézetének vezetői, élvonalbeli kutatói is közöttünk lesznek és ezzel nemcsak intézetünket, de a magyar demográfiát és általában a magyar társadalomtudományt is megtisztelik. Itt lesz az európai szakmai szervezet lengyel elnöke és olasz titkára, a belga tudományos akadémia elnöke, a francia, a német és egy amerikai, nevezetesen a michigani intézet vezetője, továbbá sok más nemzetközileg elismert kutató, aki meghatározó módon járult hozzá a népesedés problémáinak megértéséhez.

Az évfordulóra kiadványokkal is készültünk. Szokás szerint egyesek megjelentek közöttük, mások kicsit késnek. A Demográfia 2–3. számát ma itt mindenki megtekintheti, és aki nem megrendelője, de szívesen beleolvasna, vegye örömmel adott ajándékunkként. Holnap szállítja a nyomda a Korfa 24 oldalas ünnepi számát, és a nemzetközi konferencia első napjára, péntekre elkészül a Demográfia első angol nyelvű változata. Az adott év legjobb demográfiai írásait megjelentető válogatást terveink szerint ezentúl minden évben kiadjuk. Kicsi nyelvi közösség vagyunk, ezért ha azt szeretnénk, hogy a magyarországi demográfiai folyamatokat hazai szerzők interpretációjában ismerje meg a világ, akkor annak nagy nyelvein kell közzétennünk kutatási eredményeinket.

Tisztelt Kollégák, Munkatársak, Barátaim! Mindenkit kérek, hogy a szellemi étlapról válogasson kedvére, és tartson velünk a péntek esti fogadáson a kulináris élvezetekben is.

Befejezésképpen még két dolgról szólnék. Ez a számunkra ünnepi nap nem jöhetett volna el, ez a program nem valósulhatott volna meg anyaintézményünk nélkül. Köszönjük a KSH vezetésének, az elnök úrnak és a társadalomstatisztikáért felelős elnökhelyettes asszonynak a mindenkori ösztönző és segítő magatartását. Továbbá nem juthattunk volna el idáig, ha az intézet hajdani és jelenlegi kutatói és segítő munkatársai az elmúlt negyven évben nem töreksenek elsajátítani a demográfia tudományát, és öregbítenni ennek hírét, ha

nem tekintik életcéljuknak egyes szakmai problémák megoldását. Hadd köszönjem meg nekik eddigi munkásságukat. És itt most gondoljunk külön azokra, akik már nincsenek közöttünk, többek között olyan nemzetközileg elismert tudósokra, mint *Andorka Rudolf*, *Dányi Dezső*, *Nemeskéri János* és *Valkovics Emil*, akik hosszabb-rövidebb ideig az intézetben dolgoztak, és akik neve ma is referencia a nemzetközi demográfiai közéletben és diskurzusokban. Itt és most a nyilvánosság előtt mondok köszönetet részvételükért és előkészítő munkájukért munkatársaimnak is, akikkel sokat vitatkoztunk arról, hogy mi legyen az évfordulós hét programja, és akik a közös döntéseink után, más munkáikat is félretéve, igyekeztek tervünket megvalósítani.

Végül hadd legyek személyes, hadd térjek vissza *Andorka Rudolffhoz*, akinek pályafutása az NKI-ból indult, aki sok-sok társadalomstatisztikai adatfelvételt indított a KSH-ban, és akivel én az 1990-es években a Közgazdasági Egyetemen találkoztam, és tanítványa, majd munkatársa lehettem. Hálás vagyok ezért a gondviselésnek, és egyfajta sorsszerűséget érzek abban, hogy ma ott dolgozhatom, ahonnan ő elindult. Tudományos munkám során általában, de az intézetben is sokszor éreztem hiányát. Hiszen gyakran van úgy az ember, hogy szeretné megosztani valakivel egy új felismerés örömét, hogy kérdezni szeretne valakit arról, hogy egy problémának hol lehet utánanézni, hogy szeretne tanácskozni szakmai-vezetési kétségeiről. Ő olyan személyiség volt, aki könnyen el tudta választani a fontos és lényegtelen problémákat, noha az igen nehéz, ha kiélezett döntési szituációról van szó. Ő olyan személyiség volt, aki élete utolsó pillanataig követte a nemzetközi és hazai kutatásokat, és bár méltányolta a hipotetikus okfejtéseket, ő maga, elképzelései taglalása során, mindig kötődött az empiriához. Hadd fejezem tehát be mondandómat köszönetként egy tőle vett idézettel, és hadd mondjam ki, hogy az abban foglaltaknak nem mindig könnyű megfelelni: „A társadalomtudósi szerepet úgy képzelem el, hogy abba egyaránt beletartozik a társadalmi valóság feltárása, az oktatás, a tudományos ismeretek népszerűsítése és – nem utolsósorban – mindezen keresztül hozzájárulás a magyarországi állapotok megjavításához.”

1 SZÁZALÉKOS HÍREK

Az Aktív Társadalom Alapítvány ezúton közli, hogy az 1 százalékos adófelajánlás keretében 2003 folyamán kapott 38 528 Ft-ot a „Közhasznú munkavégzés” c. kutatás támogatására fordította.

Szalai Júlia
elnök